

6 / 2020

ISSN 2181-8495

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
БАНК-МОЛИЯ АКАДЕМИЯСИ**

*Тадқиқотларни рағбатлантириш
ва натижаларни оммалаштириш*

Молия ва Банк иши
(электрон илмий журнал)

Finance and Banking
(electronic scientific journal)

**Чоп этувчи ташкилот:
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси**

Манзил: Ўзбекистон, 100000, Тошкент, Мирзо Улугбек тумани, Мовароуннахр кўчаси, 16

**ТУРИЗМ-МАМЛАКАТ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИ
ҲАРАКАТЛАНТИРУВЧИ ДРАЙВЕР**

PhD, Хидирова Г.Р.

Бухоро Давлат Университети

Аннотация: Ўрганилаётган майдоннинг долзарблиги давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг туризмни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш зарурати билан боғлиқ, чунки маълум бир ҳудудда ушбу соҳанинг ривожланишини бошқариш жараёни самарали бўлиб, иккинчиси сезиларли ижобий ижтимоий-иқтисодий самара бериши мумкин. Мақоланинг мақсади туризмни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий тизимлар учун аҳамиятини ўрганишдир. Мақолада туризм ва минтақанинг ривожланишига ҳалақит берадиган омиллар аниқланган бундан ташқари Жаҳон иқтисодий форуми экспертларининг сўнги маълумотларига кўра 2017 ва 2019 йилларда туристик фаолият учун қулай бўлган дунёнинг энг яхши 10 мамлакати макроиқтисодий кўрсаткичларини тақдим этади; якуний бўлимда минтақада туристик хизматлар ҳажмини ошириш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: туризм, драйвер, ЯИМ, глобал иқтисодиёт, экспорт, ёш чегараси, Виза, хавфсизлик, турар жой, суғурта, банк ва молиявий хизматлар

1. Кириш.

Туризм глобал ва маҳаллий миқёсда муттасил ўсиб бораётган ва иқтисодий аҳамиятга эга соҳадир. Бу иш ўринларини яратишда, экспортдан тушадиган даромад ва ички қўшимча қийматга катта ҳисса қўшади ва нафақат ташриф буюрадиган жойлар, балки яшаш, ишлаш ва сармоялаш учун мўлжалланган жойларда жозибаторлик ва фаровонликни яхшилашга ёрдам беради.

Бутун дунёда глобаллашув ва технологик тараққиёт глобал туризмнинг сезиларли даражада ўсишига туртки бериб, арзон авиачипталарга, одамларга ўз саёҳатларини режалаштириш ва брон қилиш, сўнгра реал вақт режимида дўстлари билан ўз тажрибаларини баҳам кўриш осонлашди. Жаҳон туризмида кучли ўсиш прогнози давом этар экан, кутилаётган талабни қондириш учун зарур бўлган турар жой, транспорт ва бошқа туристик хизматлар ва инфратузилмани таъминлаш учун муҳим сармоялар талаб этилади, шу билан бирга иқтисодий, ижтимоий ва экологик натижалар яхшиланади.

Хусусан, Ўзбекистонда ҳам туризмнинг иқтисодиётдаги улуши юқори бўлиб, ижтимоий-иқтисодий инфратузилмани яхшилашга ҳисса қўшувчи драйвер сифатида қараш мумкин. Бугун бутун жаҳон туризм агентликларининг бераётган ҳисоботлари натижалари ҳам давлатимиз туризм соҳасининг нақадар жозибаторлигини белгилаб бермоқда. Аммо ушбу сектор олдида турган муаммоларни (барқарорлик, иқлим ўзгариши, рақамлаштириш, соғлиқни сақлаш инқирози, виси олиш шартларини енгиллашуви, давлатлар билан ташқи алоқаларни мустаҳкамлаш, инвеститсион салоҳиятни ошириш, инфраструктани ривожлантириш ва бошқа ташқи таъсирларни) ҳал қилиш ва маҳаллий корхоналар ва жамоаларни ушбу ўсишдан фойда олишини таъминлаш учун чора-тадбирлар ишлаб чиқишни ташкил қилиш зарурдир. Бугунги кунда иқтисодиётда энг катта муаммоларни айнан туризм соҳаси ҳал қилаётганини инобатга олсак ушбу соҳага алоҳида комплексли ёндашувни талаб этади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Мавзу доирасида туризмдан мамлакат ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш ва иқтисодий ўсишни ташкил этишда фойдаланиш ҳамда туризм соҳасининг имкониятлари ва бугунги кунда ушбу соҳада юзага келаётган муаммолар, туризм

соҳасидан фойдаланиб юқори иқтисодий ўсишга эришаётган давлатларда илмий изланиш олиб бораётган қатор олималарнинг тадқиқотлари ўрганиб чиқилди.

Хусусан, туризм имконият ва муаммолари ҳақида Аделеке (2005) фикрига кўра, туризм дунёдаги энг йирик ва жадал ривожланиб бораётган соҳалардан биридир. 21-асрда глобал иқтисодиётни учта асосий саноат бошқаради, улар технология, телекоммуникатсия ва туризмни ўз ичига олади. Даянанда (2014) туризм - бу саёҳатлар, транспортлар, турар жойлар, чакана савдо дўконлари, ўйин-кулги, бизнес ва бошқа меҳмонларга мўлжалланган уй хизматларини ўз ичига олган саёҳат тажрибасини тақдим этадиган фаолият, хизматлар ва соҳалар тўпламидир.

Юнис (2009) туризмнинг иқтисодий таъсири унинг таъсирига қараб ўлчанади: даромад, бандлик, инвестиция ва ривожланишга; ва тўлов баланси. WTTC (2019) туризм ва меҳмондўстлик каби кўп меҳнат талаб қиладиган соҳада даромадларнинг катта қисми, тўғридан-тўғри сайёҳлар эҳтиёжларига хизмат кўрсатадиган ёки билвосита сайёҳлар сарф-харажатларидан фойдаланадиган иш жойларида ишлаётганларга тўланадиган иш ҳақи ва иш ҳақидан олиниши мумкин. Caribbean Hotel and Tourism Association (2011) кўп сонли меҳмонларни жалб қиладиган туристик йўналишларда даромад юқори бўлади; бу эрда меҳмонларнинг қолиш муддати максимал бўлган тақдирда, мижозлар иштирок этишлари учун бир қанча имкониятлар ва тадбирлар мавжуд бўлиши шарти билан мижознинг пул сарфлаши ўсиб боради.

Гриффин ва Деласей (2002) сўзларига кўра мавсумийлик таъсиридан халос бўлиш учун қуйидагиларга оид аниқ сиёсат зарур: фаслларда саёҳат қилиш эҳтимоли юқори бўлган бозорларни нишонга олиш; чегирмали мавсумий таклифлар; йилнинг кам банд бўлган вақтларида тадбирларни ташкил этиш; диққатга сазовор жойларни узоқроқ очик туришга ундаш; ва бутун йил давомида доимий иш билан таъминлаш мумкин бўлмаган ҳолларда, муқобил эчимларни топиш мумкин. Масалан, иш соатлари мавсумий тартибларга мослаштирилиб, имтиёзлар сақланиб қолиниши ёки мавсумий ишчилар ҳар мавсумда бир хил иш берувчилар билан иш билан таъминланиши мумкин.

UNWTO (2011) Туризм ва меҳмондўстлик, шунингдек, ресторан этказиб берувчилари, туристик иншоотларни қурадиган ва уларга хизмат кўрсатадиган қурилиш компаниялари, шунингдек, зарур инфратузилма, самолётлар ишлаб чиқарувчилари, турли хил хунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари, маркетинг агентликлари, бухгалтерия хизматлари каби ишларда билвосита бандликни қўллаб-қувватлайди ва уларнинг даромадлари учун тўғридан-тўғри иш билан таъминлайди.

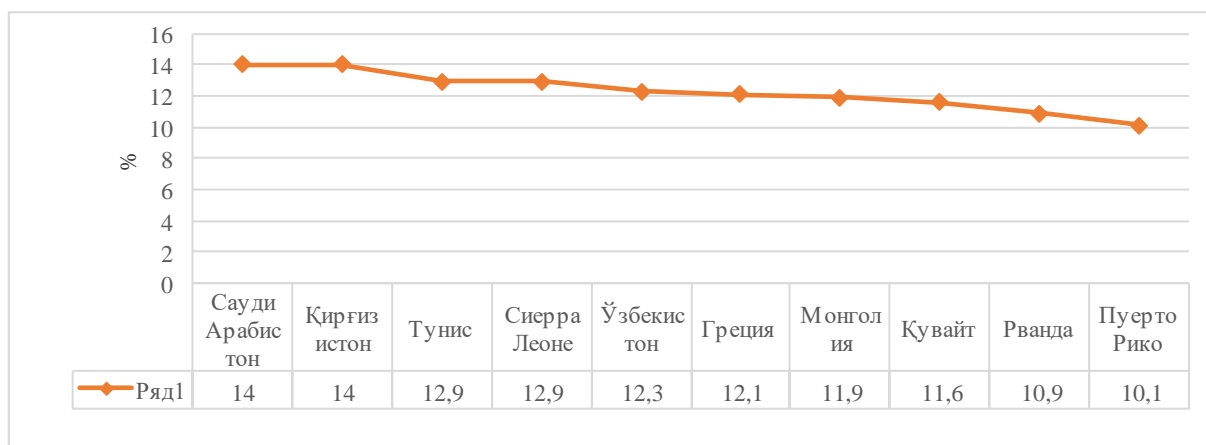
3. Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотнинг услубий асослари илмий умумлаштириш, қиёсий таҳлил, яхлит, тизимли ва вазиятли ёндашувлар усуллари билан тақдим этилган.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Туризм ва саёҳат иқтисодиётга катта таъсирга бўлган иқтисодиётнинг драйвери ҳисобланади. Хусусан, 2019 йилда бутун дунё ЯИМга саёҳат ва туризми тўғридан-тўғри, билвосита таъсир кўрсатадиган таъсирларни ҳисобга оладиган бўлса, дунё ЯИМнинг 8,9 триллион АҚШ доллари, фоизларда эса 10,3% тўғри келмоқда. Бундан ташқари ушбу соҳа 330 миллион иш ўрни яратиб, дунё бўйлаб ҳар 10 ишдан биттаси шу соҳада бандлигини кўриш мумкин. Ташриф буюрувчилар 1,7 триллион АҚШ долларлик экспортга ўз ҳиссларини қўшиб, умумий экспортнинг 6,8%га, глобал хизматлар экспортининг 28,3%га, 948 миллиард долларлик капитал қўйилмаларга бу эса, жами инвестицияларнинг 4,3%га тенг бўлди.

Ўзбекистон туризми ЯИМга нисбатан улуши энг тез ўсаётган давлатлар 10 талигидалига киритилди. Туризм статистикаси, соҳа тарғиботи ва туризмнинг алоҳида турларини ривожлантириш, транспорт инфратузилмаси ривожланиши, хорижий давлатлар билан алоқларни ўрнатиш ва инвестицияларни жалб этиш, ҳудудларда туризм инфратузилмасининг ривожланиши ва тадбиркорлар билан ишлаш бўйича 2019 йилда амалга оширилган ишлар маълумотларига кўра, 2019 йил давомида Ўзбекистонга 6 748 500 нафар сайёҳ ташриф буюрган, 2018 йилда эса бу кўрсаткич 5 346 200 кишини ташкил қилган. Уларнинг орасидан аксарият, яъни 51,3 фоизни 31-55 ёшдаги кишилар (2018 йилда 52,1 фоиз), 20,2 фоизини 55 ёш ва ундан катталар (2018 йилда 19,4 фоиз), 19,5 фоизини 19-30 ёшдагилар (2018 йилда 20,4 фоиз) ва 9,1 фоизини 0-18 ёшлилар (2018 йилда 8,1 фоиз) ташкил қилади.

1-расм. ЯИМ нисбатан туризмнинг улуши энг тез ўсаяётган давлатлар 10 талиги, 2019 й. %да¹

Ўзбекистонга ташриф буюрганлар орасида қариндош-уруғ ва дўстарини кўришга келганлар сони 81,8 фоиздан иборат бўлган бўлса, дам олиш учун келганлар 15,5 фоизни ташкил этган. Бошқа сабаблар, жумладан даволаниш, харидлар, бизнес учрашувларда иштирок этиш ҳамда таълим олиш мақсадида келган хорижликлар сони 2,7 фоизни қайд этди. 2019 йил якунига кўра, туристик хизматлар экспорти кўрсаткичи 1 млрд 313 млн АҚШ долларини ташкил қилиб, 2018 йилга нисбатан (2018 йилда 1 млрд 041 млн) 26,1 фоизга ўсиш қайд этилди. Жойлашув воситалари сони жами 1188 тадан иборат бўлган бўлса, шундан 833 таси – меҳмонхоналар, 214 таси – хостеллар ва 141 таси бошқалар.

1-жадвал

Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳларнинг ёш чегараси бўйича тақсимланиши, %да²

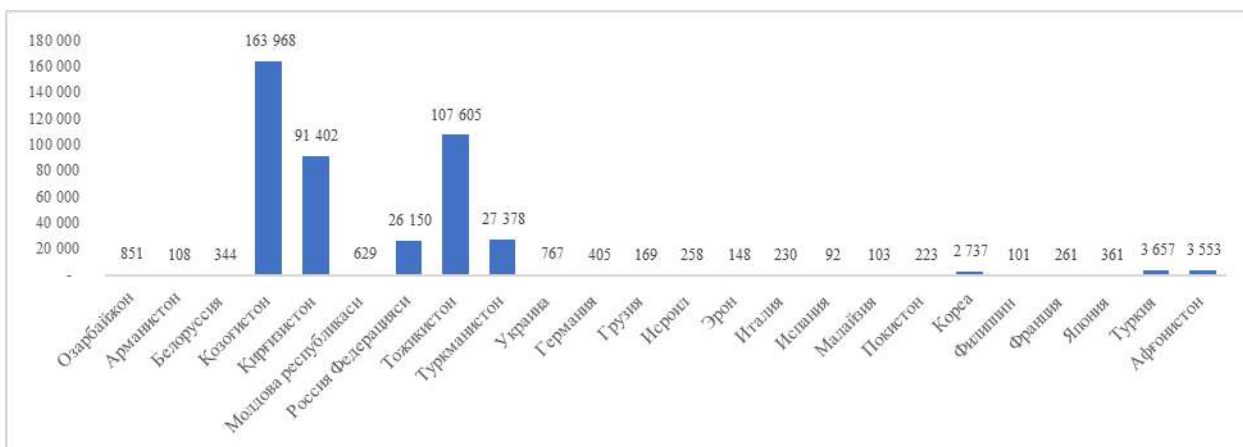
Ёш чегараси	2018 йил	2019 йил
0-18	8,1%	9,1%
19-30	20,4%	19,5%
31-55	52,1%	51,3%
55 ёш ва ундан катталар	19,4%	20,2%

2019 йил маълумотида кўра энг кўп сайёҳ Марказий Осиё минтақасидан ташриф буюрган бўлиб, уларнинг сони 5 764 500 кишига етган. МДХ мамлакатларидан келганлар сони 495 600 кишини ташкил қилган. Узоқ хорижий мамлакатлардан ташриф буюрган меҳмонлар сони эса 488 400 минг кишини қайд этган. Сайёҳларнинг аксарияти Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон, Россия Федератсияси, Туркия, Афғонистон, Хитой, Корея Республикаси, Ҳиндистон каби давлатлардан ташриф буюрган.

Ўзбекистоннинг мураккаб виза олиш жараёни унинг туризмни ривожлантириш йўлидаги ҳаракатлари учун тўсиқ бўлди. Муаммони ҳал қилиш учун Ўзбекистон 2018 йилнинг 15 июлидан бошлаб 77 давлат, шу жумладан АҚШ фуқаролари учун электрон визаларни жорий қилди. Бир марталик ёки бир нечта кириш визаси 30 кун давомида амал қилади.

¹ Travel & Tourism, Global Economic Impact & Trends 2020, June.

² <https://uzbektourism.uz/uz/newnews/download?url=January2018-2019>

2-расм. 2019 йилда Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳларнинг давлатлар кесимида улуши³

Бир марталик электрон визани олиш қиймати - 35 доллар (кўп марталик визаси - 50 доллар), сайёҳатчилар сайёҳатларидан камида уч кун олдин электрон визага мурожаат қилишлари керак. Ўзбекистонга 30 кун ёки ундан кам вақт давомида ташриф буюрадиган 65 мамлакатдан келган фуқаролар учун визасиз режим мавжуд. Бундан ташқари, Озарбайжон, Арманистон, Беларуссия, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон (60 кунгача), Молдова, Россия, Тожикистон (30 кунгача) ва Украина билан икки томонлама визасиз режим ўрнатилди. Ўзбекистон ва Япония визаларни ўзаро асосда консуллик тўловисиз беради.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида туристик мақсадларда фойдаланиладиган виза режимининг турлари⁴

Виза режими	Виза бепул	Транзит Виза	16 ёшдан ошган ёш фуқаролар учун визасиз кириш	Электрон Виза	Содалаштирилган протседура
Мамлакатлар сони	64	54	Ҳамма	76	76
Кўриб чиқиш шартлари	Виза қайта ишланмайди	Виза қайта ишланмайди; агар жойида мурожаат қилсангиз, ҳужжат таркибига "транзит" пункти қўйилган муҳр қўйилади	Виза қайта ишланмайди	Ҳужжатларни қабул қилиш кунини ҳисобга олмаганда, 2 иш куни давомида	Ҳужжатларни қабул қилиш кунини ҳисобга олмаганда, 2 иш куни давомида
Фаолият муддати	30 кун	5 кундан ортиқ эмас	Кириш визаси учун ҳамроҳ бўлган шахснинг паспортида ишлаш муддати, лекин мамлакатга кирган кундан бошлаб 90 кундан ортиқ бўлмаган муддатда	Бир марталик, икки марталик ва кўп марталик кириш билан 30 кунгача ва у чиқарилган пайдан бошлаб 90 кун давомида амал қилади	1 ойгача

Ўзбекистон визасиз режим жорий қилган давлатларнинг умумий сони 2019 йилда 65 та, 2018 йилда 18 та давлатга нисбатан, 2020 йил 1 январдан бошлаб визасиз режим қўлланиладиган мамлакатлар сони 86 тага этади. Электрон визаларни олиш имконияти ва 109 мамлакат фуқароларига Ўзбекистон Республикасида яшаш учун рухсат берилди. Ўзбекистонда икки ва кўп марталик электрон визалар тизими яратилди ва чет эл

³ <https://uzbektourism.uz/uz/newnews/download?url=January2018-2019.xlsx>

⁴ Uzbektourism.uz вебсайти маълумотлари асосида тайёрланди.

фуқароларининг айрим гуруҳлари учун бешта янги тоифадаги визалар жорий этилди (Ватандош, Student Visa, Academic Visa, Medical Visa, Pilgrim Visa).

Туризм ва саёҳат қилиш учун танланган мамлакат аввало, хавфсиз мамлакат бўлиши, энг жозибали 10 та сайёҳлик йўналишига эга бўлиши, ҳамда туризм учун энг яхши жой мақомига эга бўлиши керак. Галлуп Глобал, Travel and Leisure, Lonely Planet, Аналитик агентлик "ТурСтат" каби дунёнинг туризм экспертлари Ўзбекитуризм фаолиятини ижобий баҳолашмоқда.

3-жадвал

Глобал туризм экспертларининг критерияси бўйича Ўзбекитуризм 2018 йилда рейтинг кўрсаткичлари таҳлили⁵

РЕЙТИНГ	КРИТЕРИЯ	Эгаллаган ўрни
Галлуп Глобал рейтинги	Саёҳат қилиш учун хавфсиз мамлакат	5-ўрин, 142 давлат орасида
Галлуп Глобал рейтинги	Кейинги йил учун энг жозибали 10 та сайёҳлик йўналиши	2
Журнал Travel and Leisure	Туризм учун энг яхши жой	1
Lonely Planet (камбағалларга мўлжалланган қўлланма нашр этиш учун нашриёт)	Келгуси йил учун машҳур саёҳат жойлари	2
Аналитик агентлик "ТурСтат"	Гастрономик туризм учун энг машҳур 5 мамлакат	5

Туризм минтақа иқтисодиётига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатишини ҳисобга олиб, минтақа иқтисодиётига тўғридан-тўғри таъсири сифатида унинг қуйидаги қуйидаги соҳаларга таъсири таъкидланади:

- сайёҳ саёҳатининг муҳим таркибий қисми бўлган транспортда: сифати, хавфсизлиги ва саёҳат вақти саёҳат нархига таъсир қилувчи муҳим хусусиятлар, баъзан эса асосий ҳисобланади;
- маълум бир минтақада сайёҳларни қабул қилишнинг ҳақиқий имкониятларини белгилайдиган туристик тизимнинг энг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланган турар жой соҳаси;
- туристларнинг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжларини қондириш ва истеъмол қилинган тажрибалар ва савдо хизматларининг моддий элементларини сотиб олиш учун хизмат қилувчи умумий овқатланиш ва савдо;
- туристик маҳсулотнинг ўзига хос хусусиятлари ва ўзига хослигини шакллантирадиган кўнгиш очиш ва аттракционлар соҳаси;
- туризмда хавфсизликка таъсир кўрсатадиган суғурта соҳаси;
- сайёҳларга қўшимча харидларни амалга оширишга ва маблағларнинг хавфсизлигини таъминлашга имкон берадиган банк ва молиявий хизматлар учун;
- алоқа ва ахборот хизматлари учун - минтақага сайёҳлар қанча кўп келса, ушбу хизмат турларига талаб ошади.

5. Хулоса ва таклифлар.

Туризм дунё мамлакатлари хусусан, Ўзбекистон учун ҳам ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-маданий ривожланишининг умумийроф этилган драйвер ҳисобланади, чунки унинг муваффақиятли ишлаши кўплаб таниқли ижобий омилларни ўз ичига олади масалан, янги иш ўринлари яратиш, инфратузилмани ривожлантириш, Республика ва маҳаллий бюджетларининг даромад қисмини тўлдириш, маданий мерос объектларини сақлаб қолиш, умуман давлатнинг ижтимоий-иқтисодий инфраструктурасини ривожланишига фойдали таъсир кўрсатадиган ресурсларни жалб қилишга катта ҳисса қўшади. Осиё ва Тинч океани минтақасида давлатимиз Саёҳат ва Туризм ялпи ички маҳсулотда етакчи ўсиши билан энг тез ўсаётган минтақа деб тан олинди. Бунга сабаб ўрта даромадли уй хўжаликларининг доимий ўсиши, визаларда саёҳат қилишни соддалаштириш сиёсати, алоқани яхшилаш ва секторнинг ҳукумат устуворлиги таъсир кўрсатди.

⁵ Tourism in Uzbekistan — 2018. Report. Uzbektourism.uz

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда туризмнинг муҳим роли тан олинган (унинг ривожланиши учун катта салоҳиятга эга), бу давлат томонидан амалга оширилган тадбирлар ва ушбу соҳада ишлаб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар (тегишли қонунлар, стратегиялар, дастурлар)да ўз аксини топмоқда. Эндиги вазифа ушбу норматив ҳужжатлар амалиётда мавжуд муаммоларни тизимли ҳал қилишга, бажарилган ишлар мониторинг ва таҳлил қилиб боришга ишлаши лозим.

Адабиётлар:

Adeleke B (2005) Historical Development of Tourism. Ogun State, Redeemer's University Press.

Dayananda K (2014) Tourism and Employment: Opportunities and Challenges in Karnataka - Special Reference to Kodagu District. IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS) 19: 11.

Yunis E (2009) Tourism an engine for Employment Creation: The fifth UNWTO international conference on tourism statistics: tourism and employment: an overview by UNWTO. Bali, Indonesia, 30 march-2 April 2009.

WTTC (2019) Travel and Tourism Economic Impact. Geneva 22, Switzerland.

Caribbean Hotel and Tourism Association (2011) Travel and Tourism's Economic Impact.

Griffin T, DeLacey T (2002) Green Globe: sustainability accreditation for tourism. In Sustainable Tourism: A Global Perspective. Harris R, Griffin T and Williams P.

United Nations World Tourism Organization (UNWTO, 2011) A report on the opportunities and challenges which face women with respect to employment in tourism (UNWTO: Global Report on Women in Tourism 2010, Madrid).

Global Economic Impact & Trends (2020) <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact/moduleId/1445/itemId/91/controller/Down>